

Restaurarea a două icoane împărătești atribuite lui Iacov din Rășinari (județul Sibiu)

Cristina Maria Dăneasă*
Maria Elisabeta Toader*
Simina Maria Paraschiv*

Abstract

Restoration of two imperial icons attributed to Jacob of Rasinari (Sibiu County)

The imperial icons Holly Mary with the Child and Jesus Christ Pantocrator belong to the Orthodox Archdiocese collection from Sibiu. The historical context of these two icons is not very well contoured, missing any form of dating or inscription. The article follows the entire process of restoration of these two repainted parts, supported by the relevant scientific research. At the end of the restoration operations, it came to light an overall complex and novel picture of some icons attributed to Iacov the painter.

Keywords: *imperial icons, conservation, restoration, wooden support, painted layer, scientific investigation*

Introducere

Icoanele împărătești *Maica Domnului cu Pruncul* și *Iisus Hristos Pantocrator* fac parte din colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe din Sibiu. În registrul inventar al muzeului nu sunt consemnate date despre vechimea sau proveniența acestor icoane. Cercetarea atentă a pieselor după restaurare (deoarece în momentul preluării din depozit icoanele erau repictate integral) contribuie la îmbogățirea repertoriului iconografic de secolul al XVIII-lea din sudul Transilvaniei. Icoanele au fost atribuite zugravului Iacov din Rășinari de către Ioan Ovidiu Abrudan.¹

Starea de conservare

Icoanele au fost selectate pentru restaurare deoarece se presupunea că sunt repictate, iar originalul reprezenta o sursă inedită pentru studiul acestui tip de patrimoniu specific pentru sudul Transilvaniei. Piesele au fost analizate în detaliu,

---

* Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, secția de Conservare și restaurare, B-dul Victoriei 5-7, Sibiu, România (cristina.daneasa@ulbsibiu.ro).

* Departamentul de Conservare și Restaurare al Arhiepiscopiei Ortodoxe din Sibiu, Str. Mitropoliei 24, Sibiu, România (toader.eliza93@yahoo.com).

* Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, B-dul Victoriei 5-7, 550024, Sibiu, România.

¹ A se vedea articolul *Din nou despre biserica „Sfântul Nicolae” din Gherdeal* din numărul de față al SUSCH.

stabilindu-li-se starea de conservare. Suportul lemnos al ambelor icoane este format din două panouri debitate tangențial care s-au conservat destul de bine de-a lungul timpului, consolidate median în contrafibră cu câte o traversă și rame profilate aplicate pe panou și consolidate cu cuie metalice (Foto nr. 1). Pe lângă depunerile neaderente (praf, pânză de păianjen), observăm și depuneri aderente și ancrasate (grăsimi de natură diversă). Suportul a suferit atac xilofag, însă, în cazul ambelor icoane acesta este inactiv în prezent. Ca urmare a acestui atac, pe baghetele ambelor icoane apar urme de galerii și totodată așchieri și pierderi de material lemnos, ca urmare a fragilizării lemnului.

Panoul ce compune icoana *Iisus Hristos Pantocrator* prezintă o crăpătură de aproximativ 10 cm în partea inferioară, dispusă exact la zona de îmbinare a celor două planșe. Pe spatele icoanei se află traversa originală din lemn de rășinoase. Pe față se mai află doar trei baghete profilate fixate de panou prin cuiele de lemn originale. Bagheta din partea inferioară s-a pierdut. (Foto nr. 2) Din cauza mediului neprielnic de depozitare și al oscilațiilor continue de temperatură și umiditate, panoul a suferit o curbură neuniformă, fapt care a dus la dezlipirea parțială a baghetelor de pe suport și probabil și la pierderea celei inferioare (Foto nr. 3).

În cazul icoanei *Maica Domnului cu Pruncul*, cele două panouri s-au depărtat unul față de celălalt din cauza umflării și contragerii repetate a lemnului de-a lungul timpului (Foto nr. 4). Acestea sunt ținute împreună de traversa semiîncastrată de pe spate, cele două baghete (inferioară și superioară) fixate de suport prin cuie de lemn originale și cuiele metalice folosite ulterior. Această metodă empirică și total nepotrivită a fost mult pusă în aplicare în cazul obiectelor de cult și de cele mai multe ori contribuie la degradarea obiectului, cum este în cazul de față – străpungerea lemnului și a stratului de preparare originale (grund, bolus, foiță metalică) și probabil pierderi ale acestuia. Cele patru baghete de la ramă s-au dezlipit parțial sau aproape total de pe suport.

Cuiele originale de lemn și cele metalice ulterioare au prevenit pierderea acestora. La o analiză mai atentă se pot observa și pierderi de material lemnos (vezi colț stânga baghetă inferioară) care au putut fi cauzate din mai multe motive precum pierderea rezistenței mecanice a lemnului în urma atacului xilofag sau manipularea inadecvată ori posibile lovituri (Foto nr. 5). Icoana *Iisus Hristos Pantocrator* a suferit și ea astfel de pierderi de material lemnos (vezi partea inferioară panou verso), unde se pot distinge mici pierderi de material lemnos, fisuri și crăpături longitudinale, tangențiale și radiale. De asemenea, în zona baghetei superioare (colț dreapta) s-a pierdut o mică parte din suportul lemnos.

Starea de conservare a stratului pictural în cazul ambelor icoane împăratești se prezintă cu tipurile de depuneri adesea întâlnite, depuneri neaderente și aderente, vernis îmbătrânit, brunificat și argintiu, fapt ce îngreunează distingerea corectă a mesajului iconografic, aglutinări ale acestuia pe întreaga suprafață a icoanelor. (Foto nr. 6) Se observă cracluri, crăpături, desprinderi oarbe și desprinderi sub formă de acoperiș, pierderi de culoare și ale straturilor picturale. (Foto nr. 7) Cele mai însemnate pierderi de strat pictural se identifică în zonele de îmbinare ale baghetelor.

(Foto nr. 8) Pierderile sunt datorate probabil manipulărilor repetate și neadecvate. Pierderi de strat pictural se mai observă și în zona inferioară a ambelor icoane.

La o verificare mai amănunțită alături de comisie s-a pus în discuție posibilitatea existenței unei repictări prezente în cazul ambelor icoane. Această idee a fost insuflată de aspectul icoanelor care prezintă o zugrăvire neuniformă și grosieră cât și prezența unor zone unde se pot observa culori distincte sub cele existente. S-a decis așadar apelarea la investigații cu raze X și realizarea de stratigrafii pentru aflarea a mai multor detalii concludente în acest sens.

Investigații științifice

Înainte oricărei intervenții asupra patrimoniului se impune cercetarea pieselor cu scopul realizării unui studiu complex cu referire la proveniență, istoric, natura materialelor din compoziție, tehnicile de realizare, condițiile de păstrare din trecut și dacă este posibilă chiar estimarea condițiilor din viitorul apropiat. Toate aceste informații ne ghidează întreg procesul de intervenție ce se poate adapta respectând principiile de conservare și restaurare. În funcție de problematica ridicată de fiecare obiect în parte, de riscul la care îl supunem și de posibilitățile materiale deținute, se realizează diferite investigații științifice necesare pentru cunoașterea în detaliu a materialelor componente, starea de conservare și valoarea piesei. Cele două icoane aflate într-o stare de conservare precară au fost analizate vizual în primul rând alături de restaurator și istoricul de artă. Piesele puteau fi manipulate cu grijă, riscul de pierdere a unor fragmente fiind minim. Observându-se că icoanele sunt repictate integral s-a decis să fie expuse radiografierii cu raze X, metoda fiind una neinvazivă (radiografierea a fost realizată la Laboratorul de Radiologie și Imagistică al Spitalului Județean de Copii - Luther, Sibiu de către dr. Ciprian Radu Șofariu). Imaginea obținută ne certifică faptul că sub stratul vizibil se mai păstra în proporție însemnată (peste 85-90%) din pictura originală. Calitatea picturii ascunse era net superioară, descoperind desenul unui zugrav priceput ce a activat în ce-a de-a doua parte a secolului al XVIII-lea (Foto nr. 9). S-a decis continuarea studiului asupra pieselor, realizându-se investigații biologice, fizice și chimice asupra straturilor picturale (metodele folosite au fost unele invazive, prelevându-se probe de mici dimensiuni). Specialiștii implicați (biolog Livia Bucșa, chimist Marta Guttmann, restaurator Cristina Dăneasă) au oferit detalii cu privire la natura suportului (care este realizat din lemn de molid), atacul biologic, natura grundului (care este pe bază de ipsos) (Foto nr 10.), stratigrafia straturilor picturale ce cuprind și etapele de repictare. După analiza rezultatelor s-a concluzionat că icoanele au fost repictate integral. Ambele icoane au fost repictate într-o primă fază, iar la icoana *Iisus Hristos Pantocrator* s-au descoperit două etape de repictare. A fost deosebit de interesant să observăm modificările aduse de fiecare etapă în parte. Astfel, primul zugrav care recondiționează icoanele a aplicat un start argilos pe zona de fond albastru, peste care s-a fixat foiță de aur (determinat cu aparat portabil XRF), inscripția este rescrisă cu roșu, mult mai mic și dispusă central pe fond, centura de la brâul Mântuitorului primește lobi în partea superioară, veșmântul este pictat urmând desenul anterior, carnația a fost refăcută integral modificându-se ușor desenul, decorul veșmintelor personajelor a fost pictat grosier cu pulbere aurie și liant, iar aureolele și ramele rămân cu aspectul original. Icoana

Iisus Hristos Pantocrator a primit un nou aspect ulterior pictându-se fondul cu albastru, aureolele și decorația veșmintelor cu alb, centura de la brâul lui Iisus dispare, inscripția își modifică dimensiunea, scrisul cu alb, grosier aplicat, este mai mare, iar rama este pictată integral cu roșu (Foto nr. 10). În cazul icoanei Mântuitorului am observat că apar două repictări și în momentul operațiilor de îndepărtare a fondului albastru, descoperind fondul auriu de la prima etapă de repictare. Analizând imaginea radiografică cu suprafața decapată am observat lipsa inscripției din partea inferioară. Am decis să radiografiem încă o dată zona, iar rezultatul a certificat existența inscripției sub fondul auriu. Am continuat decaparea ajungând la pictura originală de o calitate net superioară. În stratigrafia efectuată pentru acest caz se poate observa grosimea fiecărei etape de pictare. Stratul original este foarte subțire, iar cele două repictări destul de grosiere. S-a putut observa de asemenea tehnica aplicată de pictor pentru realizarea icoanelor: lemnul, peliculizat cu un strat subțire de clei, a fost preparat cu un grund mediu ca și grosime, destul de poros, care s-a pictat cu straturi fine și laviuri de culoare. Macroscopic am observat că foița metalică s-a aplicat peste un strat subțire și uniform de bolus (Foto nr. 10).

Argumentele prezentate mai sus ne-au determinat să pledăm pentru îndepărtarea repictărilor, aducând la lumină pictura lui Iacov zugravul (prin atribuire realizată de Ioan Ovidiu Abrudan).

După decaparea pieselor, investigațiile științifice au continuat cu ajutorul aparatului XRF portabil. Geo Niculescu ne-a oferit detalii despre pigmenții folosiți la realizarea picturilor originale. Astfel pigmenții folosiți sunt pe bază de cinabru, cupru, plumb, pământuri, iar foița metalică este de argint cu aur în aliaj. Deoarece fondul din prima repictare era asemănător cu aurul, s-a realizat și pentru această zonă o determinare, certificându-se presupunerea noastră.

Materiale și metode

Icoanele au fost restaurate în cadrul Departamentului de Conservare și Restaurare *Andrei Șaguna*, Arhiepiscopia Ortodoxă din Sibiu. Una dintre piese, reprezentându-l pe *Iisus Binecuvântând* a fost obiectul lucrării practice a lucrării de licență a studentei Simina Maria Paraschiv (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, secția de Conservare și restaurare), iar cealaltă a fost restaurată de restauratorul specialist Maria Elisabeta Toader. Coordonarea, precum și executarea diferitelor etape de cercetare și restaurare a fost realizată de Cristina Maria Dăneasă.

Straturile picturale se aflau în stare precară de conservare. Astfel, primul proces a constat în stabilizarea straturilor picturale desprinse și ridicate de pe suport, care este de altfel o „operațiune fundamentală, dar ireversibilă, ce asigură sănătatea și durabilitatea operei”.² Straturile picturale de pe profile au fost consolidate propriu-zis folosindu-se alcool tehnic injectat sub stratul pictural pentru detensionare și degresare

² Coman-Sipeanu, Olimpia, *Icoana pe sticlă. Spiritualitate, artă, meșteșug*, Teză de doctorat, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, conducător științific Prof. dr. Corneliu Bucur.

și clei de iepure și pește de cc. 6-8% (în cazul icoanei *Maica Domnului cu Pruncul*) și profilactic în cazul icoanei *Iisus Hristos Pantocrator*. Pentru zonele cu ridicături și exfolieri de pe panouri s-a injectat în prealabil alcool pentru detensionarea suprafeței pregătite de consolidat. După evaporarea surplusului, s-a injectat clei de iepure de concentrație 8%, presându-se ușor până când surplusul de clei a fost înlăturat. Stratul pictural a fost presat la rece dar și cu spatulă termostată peste folia de Melinex®, care a protejat stratul pictural. Operațiunea s-a repetat până în momentul în care straturile picturale s-au stabilizat și fixat pe suport și au revenit la forma lor inițială.

Straturile picturale fiind stabilizate, s-au continuat procesele de restaurare a lemnului (panouri și baghete). Unele dintre baghete au fost scoase de pe suport, în funcție de particularitate. Cuiile de lemn prea degradate și cuiile metalice au fost înlăturate. Cleiul îmbătrânit de pe baghete și de pe blaturi a fost îndepărtat cu pap și mecanic, cu bisturie. Baghetele inferioară și superioară au fost crestate cu fierăstrăul pentru a le scădea rezistența mecanică și pentru a le mări elasticitatea. Pe verso-ul baghetelor și pe zonele de îmbinare a fost aplicat clei de iepure de cc. 25%. S-au folosit prese și izolații pentru a consolida mecanic panoul și rama. În cazul baghetelor laterale, care s-au desprins prea puțin de panou, s-a injectat alcool, iar apoi clei de iepure de cc. 25%. Baghetele au fost încleiate pe suport cu ajutorul izolațiilor, clești și prese metalice (Foto nr. 13).

În zonele cu pierdere de material lemnos s-au realizat completări din lemn, folosindu-se aceeași esență lemnoasă și respectând fibra lemnului (radială); s-a acordat o mare atenție pe îmbinarea cât mai fidelă a acestora originalul. Bagheta lipsă de la icoana împărătească *Iisus Hristos Pantocrator* a fost înlocuită cu alta nouă, sculptată manual, crestată și fixată apoi cu mare atenție pe panou (Foto nr. 14). Cuiile de lemn originale care și-au pierdut rezistența mecanică au fost înlocuite cu altele noi, dar s-a avut în vedere păstrarea zonei superioare a cuielor originale care prezintă policromie și refixarea acestora peste capetele de cui noi. Cuiile au fost încleiate pe suport folosindu-se clei de iepure de cc. 20-25 %. Zonele de pe verso și lateralele baghetelor care prezintă așchieri și crăpăturile au fost chituite cu Balsitte. S-au realizat teste de curățire ale suportului lemnos, iar după analizarea rezultatelor s-a folosit apa caldă, având în vedere lipsa toxicității, rapiditatea de îndepărtare a depunerilor și rezultatul foarte bun obținut, uniform (Foto nr. 15). Integrarea cromatică a Balsitte-ului s-a realizat cu baiț pe bază de whitespirit într-o nuanță cât mai apropiată de original.

Revenind la stratul pictural, odată stabilizat, a fost posibilă începerea acțiunii de decapare a acestuia. Prima icoană care a trecut prin acest proces a fost *Iisus Hristos Pantocrator*. Decaparea repictărilor s-a realizat, așadar, treptat, deoarece din radiografie nu s-au observat toate straturile de repictări. Astfel, a fost îndepărtat inițial ultimul strat de repictare cu ajutorul unor comprese de bumbac înmuiate într-o soluție pe bază de etanol (4 p.), izopropanol (6 p.), apă (6 p.) și câteva picături de amoniac. În urma acestui proces s-a conturat un fond auriu cu un chenar argintiu și decorul de pe fundalul albastru. Deoarece scrisul original era încă nedescoperit, s-a realizat o a doua radiografie, confirmându-ne două etape de repictare. În consecință, s-au reluat testele

de decapare și curățire pentru îndepărtarea repictării. Rezultatele cele mai bune au fost oferite de comprese de bumbac cu DMF, pe o durată de aprox. 5 minute pe suprafață și îndepărtarea repictării cu vată uscată, pensulă și mecanic, unde a fost posibil cu spatula dentară de modelat. Suprafața curățată a fost degresată cu alcool etilic. S-au testat aceleași metode și la cea de-a doua icoană, iar rezultatele au fost concludente. Trebuie menționat că în acest timp de acțiune a soluției de decapare, stratul original nu a avut deloc de suferit, realizându-se astfel o decapare uniformă (Foto nr. 16).

S-au testat aceleași metode și la cea de-a doua icoană, iar rezultatele au fost concludente. Fiind vorba doar de o repictare, au fost folosite comprese de bumbac imersate în DMF și lăsate să acționeze cca. 5 minute pe suprafață. Pentru îndepărtarea repictării s-au urmat aceleași tehnici (Foto nr. 17). În cazul culorii verde de pe veștmântul Mântuitorului, s-a folosit o altă tehnică, deoarece culoarea nu a fost atât de rezistentă la compresele cu DMF. Așadar, s-a încercat subțierea stratului pictural combinată cu curățirea mecanică, în scopul păstrării liniilor negre ce îmbracă veștmântul, foarte sensibile și ele. După decapare, în unele zone ale stratului pictural a fost nevoie de consolidare cu clei de iepure de concentrație 6-8%; cleiul a fost pensulat uniform peste foița japoneză, după care toată zona a fost călcată cu spatula termostată pentru a asigura aderența stratului pictural la suport. Foița japoneză a fost înlăturată cu vată înmuiată în apă caldă, stoarsă foarte bine. Culorile au fost rezistente.

Pentru întregirea imaginii s-a optat pentru grunduirea completării din lemn cu cretă de munte și clei de iepure de cc. 6-8% și grunduirea zonelor unde s-a pierdut stratul pictural. Suprafața rămasă după decapare a necesitat o a doua curățire cu un amestec pe bază de etanol, izopropanol, apă și amoniac, pentru scris și faldurile albe. Toate chituirile ulterioare și zonele unde s-au pierdut pigmenții, rămânând doar grundul original, au fost integrate în tehnica rittocco cu acuarele. Pentru protecție, piesele au fost vernisate cu rășină damar dizolvată în esență de petrol.

Rezultate și discuții

Cele două cazuri de restaurare a unor icoane repictate deschid discuții contradictorii care se pot rezuma în două variante de abordare: (1) reducerea la minim a intervenției, limitându-ne la consolidarea picturii și a panourilor, păstrând astfel informația istorică nealterată, originalul rămânând doar în imaginile radiografice și (2) readucerea la lumină a picturii originale cu asumarea riscului de a șterge imaginea istorică din fața privitorului, păstrată doar în fotografiile de dinainte de restaurare. Propune realizarea unor cercetări științifice ample pentru descoperirea unor proceduri de îndepărtare fizică a straturilor superioare și reapplicarea lor pe alt suport, putându-se astfel păstra ambele imagini.

Ilustrații

Foto nr. 1 - Aspect verso icoane înainte de restaurare
(stânga *Iisus Hristos Pantocrator* și dreapta *Maica Domnului cu Pruncul*)

Foto nr. 2 - Lipsă baghetă inferioară icoana *Iisus Hristos Pantocrator*

Foto nr. 3 - Curbare panou icoana *Iisus Hristos Pantocrator*

Foto nr. 4 - Curbare și descleiere panouri icoana *Maica Domnului cu Pruncul*

Foto nr. 5 - Pierdere material lemnos icoana *Maica Domnului cu Pruncul*

Foto nr. 6 - Depuneri aderente și ancrasate; aglutinări icoana *Maica Domnului cu Pruncul*

Foto nr. 7 - Desprinderi și strat pictural

Foto nr. 8 - Pierderi strat pictural

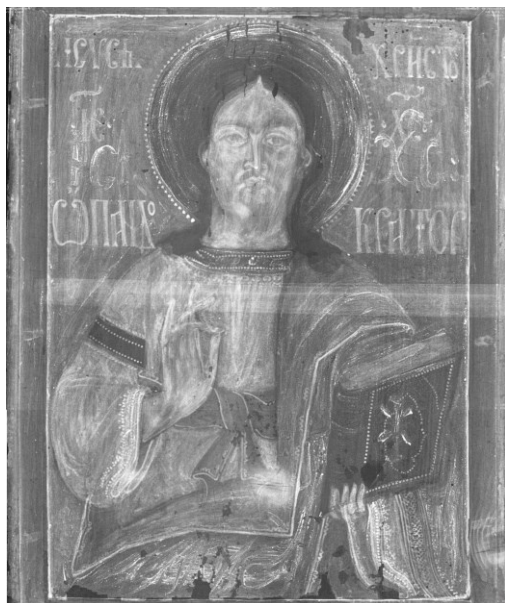

Foto nr. 9 - Rezultate radiografie icoane

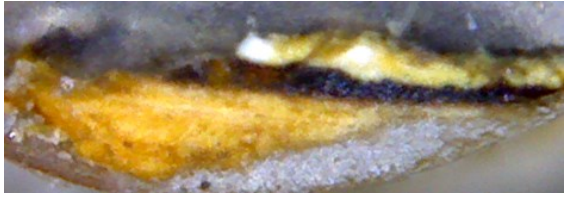
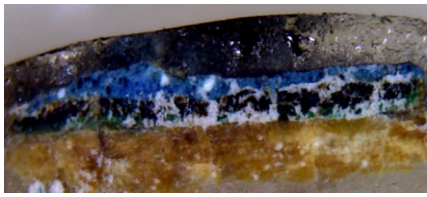

Foto nr. 10 – Analize științifice

a. Stratigrafie veștmânt verde și cele două repictări

b. Stratigrafie aureolă - foiță argint și repictare

Foto nr. 11 - Ansamblu icoane împărătești înainte de restaurare

Foto nr. 12 - Ansamblu icoane împărătești după restaurare

Foto nr. 13 - Consolidări suport lemnos

Foto nr. 14 - Completări pierderi de material lemnos

Foto nr. 15 - Teste curățire suport lemnos

Foto nr. 16 - Aspecte icoană din timpul decapării

Foto nr. 17 - Aspecte icoană din timpul decapării